

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

ЄЛІСЄЄВА ЛЮБОВ ГРИГОРІВНА

УДК 37.018.3-053.5:37.035

**ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ**

13.00.07 – теорія та методика виховання

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України.

- Науковий керівник:** доктор біологічних наук, професор
Гончаренко Марія Степанівна,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
завідувач кафедри валеології.
- Офіційні опоненти:** доктор педагогічних наук, професор
Гриньова Марина Вікторівна,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
професор кафедри педагогічної майстерності
та менеджменту імені І. А. Зязюна;
- кандидат педагогічних наук
Сіліна Галина Олександрівна,
Комунальний вищий навчальний заклад
«Харківська академія неперервної освіти»,
завідувач кафедри виховання
й розвитку особистості.

Захист відбудеться «1» липня 2016 року о 12³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.19 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 610022, м. Харків, майдан Свободи, 6, ауд. № 243.

Із дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «30» червня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Кабацька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвиток нашого суспільства повністю залежить від успішності своєї освітньо-виховної системи. Тому сучасний вітчизняний педагогічний простір покликаний виконувати особливу функцію у формуванні особистості людини, її інтелектуального й духовного потенціалу. Основною стратегічною метою сучасної освіти стає створення умов для соціокультурного розвитку особистості дитини, реалізації її внутрішніх сил і потреб, залучення до загальнолюдських цінностей, які закріплені в культурно-історичному досвіді поколінь. Багато традиційних цінностей, включаючи цінності сім'ї, гендерні, дитячо-батьківські та шлюбні взаємини, зазнають значних змін та часто замінюються негативними зразками різних масових субкультур, які набувають поширення в умовах глобалізаційних процесів.

Гендерна проблема за останні десятиліття постійно перебуває в центрі уваги Європейського співтовариства, яке формує гендерно-правовий простір, ураховуючи гендерний аспект країн, що приєднуються до нього. Освітні заклади України прийняли обов'язок щодо реалізації гендерної стратегії у навчально-виховні установи згідно з Концепцією Державної програми гендерної рівності від 2005 року. На основі цієї концепції відбуваються вагомі зміни, створюються певні умови для ефективного впровадження у загальноосвітніх школах гендерного підходу.

У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання реалізації гендерного виховання молодого покоління, які мають відповідати гендерній політиці держави. Інтерес до гендерної проблематики в педагогічних дослідженнях в останнє десятиліття пов'язаний із тим, що в традиційній педагогіці проблема взаємин статей не набула достатнього висвітлення та довгі роки була «безстатевою», незважаючи на те, що стать людини відіграє величезну роль в її житті та діяльності, є природною основою «всієї її індивідуальності» (Б. Ананьєв). У контексті цього метою гендерного виховання є виховання дітей різної статі, однаково здатних до самореалізації й розкриття своїх потенційних можливостей у сучасному світі: реконструкція традиційних культурних обмежень розвитку потенціалу особистості залежно від статі, осмислення й створення умов для максимальної самореалізації й розкриття здібностей хлопчиків і дівчаток у процесі розвитку.

Провідного значення набуває гендерне виховання молодших школярів, оскільки саме в цьому віці відбувається засвоєння гендерних норм, приписів, усталених у соціальному середовищі щодо поведінки чоловіків та жінок. Саме молодший шкільний вік є фундаментом формування уявлень про рівність, паритетність, однаковість, формування гендерних стереотипів поведінки у хлопчиків та дівчаток тощо. На особливу увагу заслуговує гендерне виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, соціалізація яких здійснюється у штучно створених закритих виховних умовах дитячих будинків і тому носить специфічний характер.

Проблемі гендерного виховання у сучасній психолого-педагогічній науці присвячена низка досліджень, а саме: розгляд проблеми з позицій сексології та фізіології, психогігієни висвітлюється в працях В. Бехтерева, Ю. Гаврилова, Д. Ісаєва, В. Кагана, І. Кона, З. Фрейда, А. Хрипкової та інших; завдання виховання

та освіти з огляду на гендерну проблематику визначені в працях І. Беха, Т. Говорун, Д. Ельконіна, О. Кіз, О. Кікінежді, Т. Репіної, Н. Татаринцевої, Н. Чухим, О. Шарган, І. Шульги та інших дослідників; понятійно-категоріальний апарат гендерного виховання подано в наукових працях М. Боришевського, С. Вихор, Б. Ворник, Л. Ковальчук, В. Кравця, А. Мудрик, О. Петренко, Л. Штильової та інших. Соціально-психологічні аспекти формування особистості дитини в умовах депривації представлено у працях Б. Братуся, І. Дубровіної, Є. Захарченко, Й. Лангмейєра, А. Рузької та інших; особливості гендерної соціалізації вихованців сиротинців представлено в дослідженнях Д. Гошовської, Я. Гошовського, О. Кіз, О. Кікінежді, В. Кравця, К. Саліхової та інших. Водночас у психолого-педагогічній науці проблема гендерного виховання дітей молодшого шкільного віку у дитячому будинку не стала предметом спеціального дослідження. Відсутні праці, у яких науково обґрунтовані дефініції досліджуваної проблеми, зокрема суть і структура гендерної вихованості дітей-сиріт, педагогічні умови гендерного виховання.

Такий стан наукового знання зумовлює необхідність вирішення *суперечностей*, що існують у педагогічній теорії та освітній практиці, а саме: між соціальним замовленням суспільства на виховання особистості з позитивною гендерною ідентичністю, здатної до гармонійної взаємодії з навколишнім середовищем (у тому числі з представниками своєї і протилежної статі) та недостатньою розробкою засад психолого-педагогічного супроводу її гендерного розвитку; завданнями гендерного виховання у практиці дитячих будинків і відсутністю науково-методичного забезпечення цього процесу; між потенційними можливостями виховного процесу дитячого будинку щодо гендерного виховання молодших школярів і недостатньою компетентністю педагогів у гендерній проблематиці.

Актуальність зазначеної проблеми, її недостатня теоретична і практична розробленість, а також необхідність розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Гендерне виховання молодших школярів дитячого будинку»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою частиною комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри валеології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Розробка навчально-педагогічної системи формування духовної культури як елемента здоров'язбережувального освітнього простору» (РК № 0112U005891). Тему дослідження затверджено вченою радою філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 5 від 19.12.2014 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 24.03.2015 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов гендерного виховання молодих школярів в умовах дитячого будинку.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

1. Здійснити аналіз стану проблеми гендерної ідентифікації в процесі соціалізації молодших школярів дитячого будинку у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях.

2. З'ясувати сутність та структуру гендерної вихованості молодших школярів дитячого будинку.

3. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку.

4. Уточнити критерії, показники та рівні гендерної вихованості молодших школярів дитячого будинку.

Об'єкт дослідження: процес гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку.

Предмет дослідження: педагогічні умови гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення, теорії й концепції щодо: соціальної природи людини (Б. Ананьєв, А. Леонтьєв, С. Рубінштейн та інші); соціального конструювання гендеру (П. Бергер, Г. Гарфінкель, М. Дмитрієва, Д. Зіммерман, Т. Лукман, В. Уест та інші); гендерних відношень (Р. Коннел, М. Месснер); гендерної ідентичності й особливості статевої соціалізації (Н. Білопольська, О. Вороніна, О. Здравосмилова, Д. Ісаєв, В. Коган, І. Кон, В. Кравець, Т. Рєпіна, І. Тартаковська та інші); особливостей гендерної ідентифікації у депривованих дітей (Б. Алмазов, Б. Братусь, В. Мухіна, Л. Шпицина, І. Ярославцева та інші); вирішальної ролі виховання у формуванні гендерної поведінки (С. Джаклін, І. Євтушенко, Н. Крупська, А. Макаренко, та інші).

Для досягнення мети та розв'язання визначених завдань були використані такі **методи**: *теоретичні*: історико-логічний аналіз філософської, культурологічної, соціологічної, медико-біологічної та психолого-педагогічної літератури, праць вітчизняних і зарубіжних учених, які стали теоретичною основою дослідження й дали фактологічний матеріал для вивчення проблеми, визначення понятійного апарату й обґрунтування педагогічних умов гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку; *емпіричні*: вивчення, аналіз та узагальнення досвіду виховної роботи дитячих будинків; педагогічне спостереження, опитування, бесіди, анкетування для вивчення стану досліджуваної проблеми в умовах існуючої практики, проведення зрізів на констатувальному і формуальному етапах дослідження з метою визначення рівнів гендерної вихованості молодших школярів дитячого будинку; *методи обробки даних*, у тому числі математичної статистики. Нами використовувався комплекс взаємодоповнюючих методів статистичного аналізу: критерій χ^2 -квадрат Пірсона і Q-критерій Розенбаума. Взаємозв'язки між компонентами гендерної вихованості вивчалися через рангову кореляцію Спірмена. Різниця в експериментальній і контрольній групах за показниками гендерної вихованості до і після експерименту вивчалася за допомогою t-критерія Стьюдента.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягає в тому, що *вперше*: науково обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку, а саме: урахування особливостей гендерної соціалізації молодших школярів дитячого будинку; створення в дитячому будинку гендерно-освітнього середовища, орієнтованого на гендерне самопізнання молодших школярів; організація діяльності молодших школярів, спрямованої на засвоєння та виконання молодшими школярами гендерних ролей з позиції морально-духовного становлення особистості.

Уточнено: зміст понять «гендерне виховання молодших школярів дитячого будинку» (цілеспрямований процес педагогічного супроводу життєдіяльності молодших школярів дитячого будинку, який полягає у сприянні накопиченню соціального досвіду виконання гендерних ролей, усвідомленні себе як представника певної статі з позицій морально-духовних цінностей) та «гендерна вихованість молодшого школяра дитячого будинку» (інтегрована якість особистості молодшого школяра дитячого будинку, яка в узагальненій формі відображає сформованість сукупності соціальних та особистісних уявлень і досвіду у виконанні гендерних ролей на основі емпатії, само- та взаємоповаги); структурні компоненти гендерної вихованості (емоційно-ціннісний, когнітивно-операційний, індивідуально-поведінковий); критерії з показниками (особистісний, знаннявий, діяльнісний) і рівні (високий, середній, низький) гендерної вихованості молодших школярів дитячого будинку.

Подальшого розвитку й конкретизації набули форми, методи і засоби гендерного виховання молодших школярів дитячих будинків.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що розроблено і впроваджено в практику закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, педагогічних умов гендерного виховання молодших школярів.

Основні положення і результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес Одеського комунального навчального закладу «Дитячий будинок «Перлинка» Одеської міської ради Одеської області (довідка № 110 від 24.02.2015 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-711 від 22.10.2015 р.), Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (довідка № 0301-023 від 15.02.2016 р.), Одеського обласного інституту удосконалення вчителів (довідка № 116 від 16.03.2016 р.).

Теоретичні положення, практичні напрацювання, викладені в дисертації, *доцільно використовувати* у навчально-виховному процесі закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, вищих педагогічних навчальних закладів; у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Особистий внесок здобувача в працях написаних у співавторстві полягає у визначенні специфіки гендерне самовизначення особистості молодших школярів, які виховуються в умовах дитячого будинку.

Апробація результатів дослідження здійснювалася через публікацію матеріалів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки і результати дослідження обговорювались і дістали позитивну оцінку на засіданнях кафедри валеології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2014 – 2016 рр.), педагогічної ради Одеського комунального навчального закладу «Дитячий будинок «Перлинка» Одеської міської ради Одеської області (2014 – 2016 рр.), а також у виступах на конференціях, а саме: *міжнародних*: «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук» (Львів, 2016); *всеукраїнських*: «Педагогіка здоров'я» (Харків, 2015); *регіональних*: «Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 2015).

Публікації. Основні результати дослідження викладені у 8 наукових працях (із них 7 одноосібних), зокрема: 5 статей у наукових фахових виданнях України (з них 1 – стаття у виданні, віднесеному до міжнародних наукометричних баз даних), 3 статті у збірниках матеріалів конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (214 найменувань із них 8 іноземною мовою) і 5 додатків (на 18 сторінках). Загальний обсяг дисертаційної роботи – 243 сторінок, із них 204 сторінки основного тексту, що містить 26 таблиць (на 11 сторінках) і 20 рисунків (на 10 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, описано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, схарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичну значущість отриманих результатів, подано інформацію про апробацію і впровадження результатів дослідження, публікації автора, наведено дані про структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Гендерне виховання молодших школярів дитячого будинку як соціально-педагогічна проблема»** на підставі аналізу наукової літератури розкрито поняття про гендер та гендерний підхід у сучасній освіті, специфіку гендерної ідентифікації в процесі соціалізації молодших школярів дитячого будинку, з'ясовано сутність та структуру гендерної вихованості, обґрунтовано педагогічні умови гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку, уточнено критерії, показники і рівні гендерної вихованості молодших школярів дитячого будинку.

У розділі зазначено, що в сучасних умовах глобалізації особливої ваги набуває виховання у молодого покоління цінностей громадянського суспільства, гуманності, поваги до життя та прав інших, справедливості, толерантності, виховання успішної та здорової особистості. Важливим завданням сучасної школи є створення сприятливого освітньо-виховного середовища на засадах особистісно-орієнтованого підходу та дитиноцентризму (І. Бех, В. Кремень), де кожна дитина відчуватиме позитивний, оптимістичний стиль шкільного життя, його привабливість, динамічність тощо.

Гендерний підхід створив передумови для аналізу поняття «гендер» (від англ. *gender* – рід, стать) як позначення сучасної інтерпретації проблеми статевих взаємостосунків. До появи терміна «гендер» поняття «стать» (*sex*) належала до вивчення біологічних, фізіологічних, психофізіологічних відмінностей чоловіка та жінки, а категорії «статевро-рольове виховання», «статевро-рольова поведінка», «статевро-рольова соціалізація» були пов'язані з дослідженням соціальних, культурних, психолого-педагогічних складових маскулінності/фемінінності, статевих взаємин. Поняття «статеве виховання», «статевро-рольове виховання» потребували перегляду з позицій гендерного підходу як методу наукового аналізу, що припускає гармонізацію статевро-рольової взаємодії на підставах егалітаризму – принципу рівних прав і можливостей особистості незалежно від статевої приналежності (Г. Митрофанова).

Установлено, що із розвитком гендерних досліджень у педагогічній науці термін «гендер» став синтезувати біологічні, соціальні й індивідуальні маскулінні й фемінінні особливості суб'єктів освітньо-виховного процесу та їхніх взаємин. Питання про роль педагогічної системи загальноосвітніх закладів в цілому та вчителів зокрема у становленні гендерної соціалізації дівчаток і хлопчиків сьогодні набуває особливої актуальності й значущості, бо ця проблема детермінована процесом зміни нормативних уявлень про чоловічі й жіночі гендерні ролі в сучасному суспільстві.

Найбільш визначним у гендерній теорії є парадигма соціального конструювання гендеру. За теорією М. Дмитрієвої, поняття «гендер» є складним соціокультурним процесом формування (конструювання) суспільством відмінностей у чоловічих та жіночих ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках, а також як власне результат цього процесу – «сформований соціальний конструкт».

Гендерна теорія зумовлює дослідження гендерного виховання як провідного процесу формування механізмів створення категорій мужності й жіночості, а також визначає його основні напрями. Гендерне виховання – це не тільки оволодіння гендерними знаннями, а й формування менталітету, егалітарного за своєю сутністю, що забезпечує поведінку, яка ґрунтується на принципі рівних прав і можливостей для представників обох статей.

Провідним інститутом гендерної соціалізації молодших школярів є початкова школа, яка пов'язана з остаточним закладанням підвалин психічної діяльності особистості, від якості яких залежить подальша доля її самореалізації в майбутньому. Забезпечення впровадження гендерного підходу у початкову школу передбачає створення розвивально-виховного та соціально-емоційного середовища на гуманістичних засадах, рівноцінності прав та можливостях обох статей, діалогічну та інтерактивну взаємодію вчителів та учнів, особистісно-орієнтований підхід до кожної дитини. Гендерний та особистісний підходи є основою гуманізації освітньо-виховного процесу, зокрема гендерний підхід – це індивідуальний підхід до прояву дитиною своєї ідентичності, він дає дитині більшу свободу вибору і самореалізації, допомагає бути достатньо гнучкою і вміти використовувати різні можливості поведінки. Особистісно-орієнтований підхід до виховання ґрунтується на методологічних принципах самоцінності особистості, глибокої поваги та емпатії до неї, врахування її індивідуальності тощо.

Багато дослідників (І. Бех, Т. Говорун, Т. Дороніна, Т. Голованова, Н. Городнова, О. Каменська, О. Кікінежді, В. Кравець, І. Кон, О. Луценко, С. Максименко, А. Мудрик, Н. Павлущенко, О. Савченко, О. Сухомлинська, Л. Штильова, та інші) вважають, що впровадження гендерного підходу спрямоване, в першу чергу, на розвиток особистісного потенціалу дитини та є передумовою гендерного виховання молодших школярів.

Проблема гендерного виховання у початковій ланці освіти є однією з найменш розроблених у вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях, що пов'язано передусім із відносним новаторством упровадження гендерного підходу в освітню практику початкової школи, неоднозначним трактуванням як гендерної термінології, так і її змістовного наповнення.

Основне завдання гендерного виховання у початковій школі – психолого-педагогічний супровід гендерного розвитку особистості молодшого школяра як процесу зміни у знаннях і уявленнях про себе як про хлопчика чи дівчинку, способах поведінки, адекватних статі і соціокультурним нормам, фемінних і маскулінних властивостях особистості й емоційно-ціннісному ставленні до своєї гендерної ролі. Інтегрованим показником ефективності гендерного розвитку дитини є позитивна гендерна ідентичність як сукупність знань та уявлень дитини про себе як хлопчика чи дівчинки, про фемінні і маскулінні властивості, способи поведінки й емоційно-ціннісне ставлення до себе як представника певної статі, яка забезпечує дитині адекватне соціокультурним нормам виконання гендерних функцій і позитивні взаємини з представниками своєї й протилежної статі.

У розділі зроблено аналіз проблем гендерної соціалізації молодших школярів дитячих будинків, соціалізація яких відбувається у штучно створених закритих виховних умовах дитячих будинків і тому носить специфічний характер. У контексті проблеми нашого дослідження суттєве значення мав аналіз механізмів соціалізації, оскільки вони є визначальними при визначенні специфіки гендерної соціалізації дітей у дитячих будинках. У науковій літературі існують різні підходи до розгляду механізмів соціалізації: на основі наслідування (Г. Тард), прогресивної взаємної акомодатії людини і суспільства (У. Бронфенбренер), ідентифікації і знеособлення особистості (В. Мухіна), зміни фаз адаптації, індивідуалізації й інтеграції (А. Петровський). Теоретичний аналіз основних чинників і механізмів гендерної соціалізації вихованців дитячих будинків, виявив значну специфіку у їх структурі, ієрархії та рівні впливу на особистість дитини. Встановлено, що дітям-сиротам переважно притаманний недиференційований прояв гендерної поведінки (із чотирьох запропонованих – маскулінного, фемінного, андрогінного, недиференційованого) (О. Кізь, О. Кікінежді). Недиференційованому типу властиві слабо виражені і чоловічі, і жіночі якості; представники цього типу часто характеризуються невизначеною гендерною ідентичністю. Крім того, виявлено яскраво виражене переважання активності дівчат-сиріт в усіх видах ігрової та навчальної діяльності (К. Саліхова).

Ізольованість від більшості чинників соціалізації (соціальних інститутів) умовно можна вважати синонімом депривації, що визначає неспроможність бути соціально компетентною особистістю, тобто виявляється у несформованості ролей чоловіка/жінки, сім'янина, громадянина, професіонала тощо. Це потребує активного наукового пошуку засобів соціальної, психологічної, педагогічної профілактики і корекції процесу соціалізації таких дітей.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку. Узагальнення наявних у психолого-педагогічній літературі (С. Вихор, Л. Ковальчук, В. Кравець, О. Петренко та інші) підходів до тлумачення «гендерне виховання молодших школярів дитячого будинку», «гендерна вихованість молодшого школяра дитячого будинку» слугувало підґрунтям для уточнення й конкретизації їх змісту. *Гендерне виховання молодших школярів дитячого будинку* розглядається нами як цілеспрямований процес педагогічного супроводу життєдіяльності молодших школярів дитячого будинку, який полягає у сприянні накопичення соціального досвіду виконання гендерних

ролей, усвідомлення себе як представника певної статі з позицій морально-духовних цінностей. Результатом гендерного виховання є *гендерна вихованість молодшого школяра дитячого будинку* – інтегрована якість особистості молодшого школяра дитячого будинку, яка в узагальненій формі відображає сформованість сукупності соціальних та особистісних уявлень і досвіду у виконанні гендерних ролей на основі емпатії, само- та взаємоповаги.

Ґрунтуючись на принципах єдності свідомості і діяльності, розумінні сутності педагогічної діяльності та її основних складників (Л. Виготський, Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, І. Лернер, Б. Ломов, С. Рубінштейн, В. Семиченко та інші), було визначено зміст структурних компонентів гендерної вихованості молодшого школяра дитячого будинку. Так, *емоційно-ціннісний компонент* визначається становленням системи соціальних уявлень та певних гендерних зразків – позитивного ставлення дитини до себе як до особистості певної статі; ставлення до людей своєї і протилежної статі; розвиток здатності до емпатії і відкритості до почуттів інших людей; інтерес і потреба взаємодії та сумісної діяльності з представниками іншої статі; уявлення про ідеальний образ чоловіка та жінки; бажання відповідати еталонам жіночності чи мужності. *Когнітивно-операційний компонент* передбачає уявлення про себе, своє тіло як людини певної статі, про атрибутивні, поведінкові, фемінні і маскуліні ознаки й якості, незворотність статі, про гендерні стереотипи своєї статі, гендерні ролі (чоловік-жінка, батько-мати; чоловічі і жіночі професії); сформованість понять про дружбу, любов, толерантність, норми етикету і хорошого тону у взаєминах з людьми різної статі; уявлення про перспективи свого розвитку як представника своєї статі. *Індивідуально-поведінковий компонент* заснований на відносно стійкому виявленні соціально-адекватних жіночих/чоловічих якостей та способів поведінки в усіх сферах життєдіяльності (побутовій, трудовій, ігровій); уміння правильно обирати стратегію взаємодії з представниками своєї і протилежної статі; сформованість елементів культури взаємин людей різних статей.

Відповідно до компонентного складу гендерної вихованості молодшого школяра дитячого будинку уточнено систему критеріїв: *особистісний* (характер ставлення до представників своєї і протилежної статі), *знаннявий* (повнота і системність гендерних уявлень), *діяльнісний* (адекватність гендерної поведінки та постійність вибору її стратегії) з відповідними показниками, які було використано для визначення рівнів сформованості гендерної вихованості молодших школярів дитячого будинку, а саме: *високого, середнього, низького*.

На підставі проведеного аналізу науково-методичної літератури з досліджуваної проблеми та власного багаторічного досвіду практичної роботи в дитячому будинку було визначено та науково обґрунтовано педагогічні умови гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку, а саме: урахування особливостей гендерної соціалізації молодших школярів дитячого будинку; створення в дитячому будинку гендерно-освітнього середовища, орієнтованого на гендерне самопізнання молодших школярів; організація діяльності молодших школярів, спрямованої на засвоєння та виконання молодшими школярами гендерних ролей із позиції морально-духовного становлення особистості.

Так, *перша педагогічна умова – врахування особливостей гендерної соціалізації молодших школярів дитячого будинку* – була аргументована на підставі аналізу специфіки соціалізації вихованців дитячих будинків, який дозволив зробити висновок, що на мікрорівні чинники соціалізації дитини з сім'ї (сім'я, родина, школа, група однолітків) замінюються середовищем дитячого будинку (для дитини без сім'ї). У зв'язку з цим на мікрорівні можна виділити такі типові характеристики гендерної соціалізації дитини в дитячому будинку: а) відсутність базису для засвоєння гендерних моделей поведінки (сім'я, що є первинним інститутом гендерної соціалізації, сприяє укріпленню гендерних стереотипів, які полегшують процес орієнтації дитини в соціумі. Численні дослідження підтверджують важливість перших (часто несвідомих) батьківських установок до дитини залежно від її статі – закріплення статевозумовлених психологічних характеристик та якостей особистості, сімейних і соціальних ролей); б) висока залежність дитини від середовища дитячого будинку (якщо школа і батьківська сім'я є відносно автономними інститутами соціалізації, які не мають чітко вираженої єдиної ієрархічної системи у процесі соціалізації особистості дитини, то для дитини без сім'ї дитячий будинок виступає структурованим об'єднанням і школи (як місця навчання), і дитячого будинку (як місця спільного проживання, аналогу сім'ї) – тобто звужуються механізми соціалізації дитини без сім'ї, що пропорційно посилює залежність особистості дитини від інституту соціалізації); в) заміна ролей вторинних агентів соціалізації на первинні (система організації виховного процесу у дитячих будинках побудована таким чином, що дорослі змушені виконувати роль первинних агентів соціалізації – батьків; однак така штучна імітація сімейних та соціальних стосунків викривлює уявлення дитини про норми та зразки поведінки у сім'ї й суспільстві, що видозмінює усі соціалізаційні процеси, у тому числі гендерну й особистісну самоідентифікацію дитини); г) підміна зразків природної (автентичної) поведінки людини на професійно орієнтовану (діти у дитячих будинках переважно спостерігають за дорослими при виконанні ними професійних ролей, тобто змушені наслідувати лише статусні й професійні комунікації (моделі поведінки) стосовно дітей із сім'ї (сімейно-родинні комунікації, дружні комунікації, сусідські комунікації тощо); д) фемінізація кадрового складу дитячих будинків (у таких установах працюють переважно жінки, що значно утруднює статево-рольову ідентифікацію та гендерну соціалізацію як хлопчиків, так і дівчаток. Відсутність можливостей спостерігати та переймати специфіку поведінки дорослих обох статей, а також відповідні особливості комунікативної взаємодії між статями не дозволяють формуватися уявленням про мужність та жіночність, ускладнюють розуміння еталонів «справжніх чоловіків та жінок», що утруднює процес статевої ідентифікації дітей-сиріт та видозмінює процес гендерної соціалізації); ж) вторинність особистості щодо колективу (виховання та соціалізація дітей у дитячих будинках відбувається лише у групах ровесників за відсутності власного простору для вільного вибору форм і моделей поведінки. Колективний стиль життя у сиротинці переважає над індивідуальним, цьому сприяє відсутність власного простору, власних речей, свободи для переміщення, свободи для вибору темпу, розкладу і форм дозвіллевої діяльності, що нівелює особистісний розвиток дитини, ускладнюючи процеси самоідентифікації: соціалізація особистості носить

знеособлений характер; 3) стереотипізований вплив групи на поширення девіантних форм поведінки дітей-сиріт (група однолітків виступає провідним чинником соціалізації для дитини підліткового віку, будучи, у тому числі, й носієм зразків гендерної поведінки). Ці чинники мають бути обов'язково враховані при організації гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку.

Друга педагогічна умова – створення в дитячому будинку гендерно-освітнього середовища, орієнтованого на гендерне самопізнання молодших школярів – визначена з позицій того, що чинники освітньо-виховного середовища є рушійними силами, мають потужний вплив на розвиток та саморозвиток особистості дитини (І. Бех, Л. Виготський, І. Євтушенко, Л. Коломийченко, І. Кон, В. Кравець, В. Сухомлинський, Н. Татаринцева, К. Ушинський та інші). Гендерно-освітнє середовище можна визначити як складну динамічну систему прямих і непрямих навчально-виховних дій, що реалізують установки педагогів щодо формування у молодших школярів дитячого будинку соціально прийнятних статевих ролей, способів і моделей поведінки, які відповідають категоріям «чоловіче» і «жіноче», і як результат – формування гендерноадекватної особистості.

Третя педагогічна умова – організація діяльності молодших школярів, спрямованої на засвоєння та виконання молодшими школярами гендерних ролей з позиції морально-духовного становлення особистості – передбачає залучення дітей до колективних видів ігрової та трудової діяльності. В іграх діти можуть віддзеркалити різноманітні взаємини людей різних статей та їхні вчинки. Відповідно в грі відбуватиметься процес ідентифікації себе з представником своєї статі, а ігрові дії й операції, якими наповнений сюжет гри, буде виступати чинником підготовки дітей до дій у дорослому житті. Ролі, які програють і відчують діти, набувають все більше усвідомленого характеру. Це зумовлюється виявленням жіночого і чоловічого начала, оскільки саме в іграх діти пробують себе в якості майбутніх батьків, представників різних професій. Трудова діяльність завжди відображає різницю в жіночій і чоловічій самореалізації, тому залучення до неї молодших школярів має велике значення для формування уявлень про гендерну поведінку. У трудовому процесі при розподілі обов'язків чітко виявляється рівень сформованості уявлень про особливості жіночої і чоловічої поведінки в різних життєвих, професійних, побутових ситуаціях, уявлень про важливість повсякденної роботи батьків, готовності дітей до виконання сімейних ролей та обов'язків. Ігрова та трудова діяльність передбачають не тільки виконання типових моделей поведінки, які відповідають гендерним образам і гендерної ролі, але й важливий аспект взаємодії – спілкування. Спілкування у цьому контексті виступає не тільки як спосіб передати інформацію від одних учасників взаємодії іншим, жіночого і чоловічого лексикону, але і як спосіб простежити, наскільки сформовані уявлення про типову для статі моделі поведінки, про гендерний образ і відповідну гендерну поведінку, про якості жіночності і мужності, які засвоїли хлопчики і дівчатка у процесі взаємодії зі своїми однолітками і дорослими. У процесі такого спілкування дитина вчиться краще розуміти особистісні характеристики, які відрізняють хлопчиків і дівчаток. На основі розуміння особливостей чоловічого і жіночого стилю поведінки поступово формуються навички культури спілкування, закріплюються уявлення про хлопчиків і дівчаток як майбутніх чоловіків і жінок.

Серед чинників ефективної реалізації визначених умов, на нашу думку, чільне місце належить особистості педагога-вихователя. Від рівня його обізнаності у питаннях гендерної ідентифікації буде залежати ефективність гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку.

У другому розділі **«Експериментальна перевірка педагогічних умов формування гендерної вихованості молодших школярів дитячого будинку»** розкрито особливості організації та проведення педагогічного експерименту, визначено змістовно-процесуальну суть реалізації педагогічних умов формування гендерної вихованості молодших школярів дитячого будинку, проаналізовано й узагальнено результати експериментальної роботи.

Дослідження проводилося на базі Одеського дитячого будинку «Перлинка» впродовж 2005 – 2015 рр. У дослідженні взяли участь 100 дітей молодшого шкільного віку, у віці 6 – 10 років (із них 50 дівчаток, 50 хлопчиків), вихователі. Педагогічний експеримент проводився в традиційних умовах, не порушуючи логіки та ходу навчального процесу. Згідно з програмою експерименту було створено дві групи – експериментальну (50 школярів, 25 дівчаток і 25 хлопчиків), у якій реалізовувалися розроблені педагогічні умови, та контрольну (50 школярів, 25 дівчаток і 25 хлопчиків), де навчальна діяльність здійснювалася за традиційною програмою навчання і виховання дітей дитячого будинку.

Констатувальний етап дослідження підтвердив, що не існує достовірної різниці в розподілі хлопчиків ($\chi^2=0,35$ $p=0,63$) і дівчаток ($\chi^2=0,36$ $p=0,83$) експериментальної і контрольної групи за рівнем сформованості гендерної вихованості, відповідно, можна говорити про те, що утворені експериментальна і контрольна група є еквівалентними.

Педагогічний експеримент проводився поетапно.

Перший етап – «Гендерне усвідомлення».

Мета роботи з дітьми: збагачувати, систематизувати знання дітей про якості, ознаки, особливості мужності, жіночності, інформувати про правильну гендерно-рольову поведінку. Розширювати уявлення дітей про статі, їхні соціальні функції, способи прояву взаємної турботи та поваги.

Завдання: формування початкових уявлень про мужність та жіночність, а також про соціально схвалювані статеві ролі, що відповідають віку; розкриття уявлення про схожість та відмінності хлопчиків і дівчаток, усвідомлення дітьми власного тіла. Формування позитивного ставлення до осіб протилежної статі.

Другий етап – «Збагачення уявлень про гендер».

Мета: формувати позитивне емоційне ставлення хлопчиків і дівчаток один до одного, розвивати у дітей інтерес до статевоадекватних ролей у суспільстві.

Завдання: розширення та конкретизація уявлень дітей про гендер, його соціальні функції, про якості, ознаки, особливості мужності, жіночності; збагачення гендерного досвіду дітей молодшого шкільного віку на основі оволодіння їхніми еталонами мужності і жіночності.

Третій етап – «Прояв гендерної поведінки».

Мета: активізувати емоційно-ціннісний, поведінковий компоненти гендерної вихованості вихованців дитячого будинку.

Завдання: створення проблемних ситуацій, які сприяють умінню використати накопичені знання та досвід дітей.

Із метою реалізації *першої педагогічної умови* було досліджено наукову філософську, соціологічну та психолого-педагогічну літературу, з'ясовано специфіку гендерної соціалізації молодших школярів дитячого будинку. Було з'ясовано основні соціально-психологічні (імпринтинг, екзистенційний натиск, наслідування, ідентифікацію, рефлексію) та соціально-педагогічні (стихийний, інституційний, стилізований та міжособистісний) механізми, які стали визначальними при доборі методичних підходів для реалізації наступних двох педагогічних умов гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку.

При реалізації другої педагогічної умови ми спиралися на теорію та практику моделювання виховних систем і виховних просторів. Згідно з цією теорією виховне середовище є територією, на якій здійснюється процес виховання. Це система, де відбувається внутрішній розвиток, реалізується процес накопичення культурного досвіду. Створюючи гендерно-орієнтоване середовище, ми розробили міні-центри. Кожен міні-центр був відзначений барвистими ілюстраціями, що припускають прояв якостей та поведінки залежно від певного гендера. На перший план ми помістили ілюстрації героїв, рекомендовані певній статі, і поруч ілюстрації з протилежною статтю, що орієнтувало дітей на прояв індивідуальності.

Міні-центр «Я – хлопчик», «Я – дівчинка» ґрунтується на вихованні соціально-моральних якостей, які необхідні хлопчикам і дівчаткам незалежно від статі (доброта, чуйність, охайність, ввічливість, чесність та ін.), є необхідною основою формування гендерної вихованості. Так, організація міні-центру для дівчаток включала наявність ляльок-дівчаток і ляльок-хлопчиків, посуду, меблів, лялькового гардеробу: суконь, блуз, фартухів, шапочок, косинок, пелюшок, постільної білизни тощо.

Організація міні-центру для хлопчиків охоплювало наявність конструкторів, ігрового транспорту, будівельних матеріалів, технічних конструкторів, механічних іграшок, матеріалу для майстерні: пила, молоток, плоскогубці, дріль; атрибутів до сюжетно-тематичних ігор.

У міні-центрі спільної діяльності ми помістили дидактичні ігри, матеріал для творчості, художню літературу, тематичні альбоми, настільні ігри, головоломки, мозаїки, що є рівноцінними для хлопчиків і дівчаток.

Спортивний міні-центр був оздоблений спортивним інвентарем для хлопчиків: кошики для попадання м'ячів, силові еспандери, цілі для метання дротиків, боксерська груша, м'ячі. Для дівчаток: скакалки, обручі, гімнастичні стрічки, маски та атрибути для рухливих ігор. Міні-центр професій містив атрибути до сюжетно-рольових тематичних ігор: «Перукарня», «Лікарня», «Магазин», «Школа», «ДАІ», «Рятувальники», «Пожежні», «Військові», «Багатирське військо» тощо. Створення таких міні-центрів забезпечило оптимізацію формування структурних компонентів гендерної вихованості молодших школярів через комплексне занурення дитини в гендерно-орієнтоване ігрове середовище.

Реалізація *третьої педагогічної умови* передбачала конкретизацію комплексу форм, методів, способів, педагогічних засобів, які сприяють сформованості гендерної вихованості молодших школярів.

Так, з метою формування гендерних уявлень ми використовували: диференційовані зайняття; експериментальну діяльність; сюжетно-рольові ігри; настільні ігри; читання художньої літератури, розповідь вихователя; бесіду, пояснення; демонстрацію (картин, тематичних альбомів, ілюстрацій); роз'яснення; дидактичні ігри; тактильно-чуттєвий метод; приклад дорослого. На формування гендерної поведінки було орієнтовано створення педагогічних ситуацій; уявних ситуацій; листи доброго казкаря; діалоги-оповідання; секретні суспільства; сюжетно-тематичні ігри; дидактичні ігри; спільна діяльність; маршрути вчинків. В якості провідних засобів соціально-особистісного розвитку, а й відповідно гендерного розвитку, нами було застосовано художні та музичні твори; читання художньої літератури; розглядання картин, ілюстрацій, репродукцій; різноманітні ігри, проблемно-ігрові ситуації; спілкування дітей, власну трудову діяльність.

Важливу роль у формуванні правильного розуміння ролі чоловіка і ролі жінки у суспільстві відіграє народна педагогіка. Ознайомлення дітей з національними традиціями, в яких закладено великий духовний потенціал, дає можливість відкрити малюкам цікавий світ народної педагогіки. «Народ навчить так, як ніхто інший», – говорить народна мудрість. І це дійсно так. Саме тому я звертаюсь до народних джерел, вшановуючи культурну спадщину нашого народу. З метою виховання в дівчаток почуття дівочої честі і гідності, пошани до жінки як берегині роду мною було підготовлено та проведено родинне обрядове свято «Коса – дівоча краса». Спільно з батьками та дітьми організовано фізкультурну розвагу «Веселі козачата», яка сприяла вихованню у хлопчиків сили, витримки, вміння подолати труднощі.

Установлено, що проведена експериментальна робота позитивно вплинула на такі показники, як: позитивне ставлення до себе, до стереотипів, до свого призначення, до виконання у майбутньому соціальних ролей, до протилежної статі; комплекс гендерних уявлень; відповідність поведінки ціннісним гендерним характеристикам. Експериментальна робота підтвердила, що ефективність формування гендерної вихованості у молодших школярів залежить від активного використання в навчально-виховній роботі інтерактивних форм і методів навчання і впливу на особистість дитини засобами різних видів мистецтва тощо. На основі врахування таких важливих якостей молодшого школяра, як підвищена емоційність, чуттєвість, допитливість, довіра, створювалося сприятливе підґрунтя для впливу на гендерний розвиток і формування гендерної вихованості дитини молодшого шкільного віку.

Порівняльний аналіз одержаних результатів констатуючого і формуючого експерименту дозволили виявити таку динаміку у сформованості рівня гендерної вихованості молодших школярів дитячого будинку (рис. 1, 2, с. 14).

Так, *високий рівень* гендерної вихованості після проведеної експериментальної роботи з упровадження педагогічних умов гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку показали 76% дівчаток експериментальної групи (проти 12%), 12% дівчаток контрольної групи (проти 12%). 68% хлопчиків експериментальної групи (проти 8%) і 8% контрольної групи (проти 8%); *середній рівень* був виявлений і в групі дівчаток експериментальної групи 20% (проти 40%), у дівчаток контрольної групи 48% (проти 44%), у хлопчиків експериментальної групи 28% (проти 40%), контрольної групи 44% (проти 44%); *низький рівень* – 4% дівчаток

експериментальної групи (проти 48%) і у 40% дівчаток контрольної групи (проти 44%). У хлопчиків експериментальної групи 4% (проти 52%), контрольної групи – 44% (проти 48%).

Молодші школярі дитячого будинку з високим і середнім рівнем сформованості

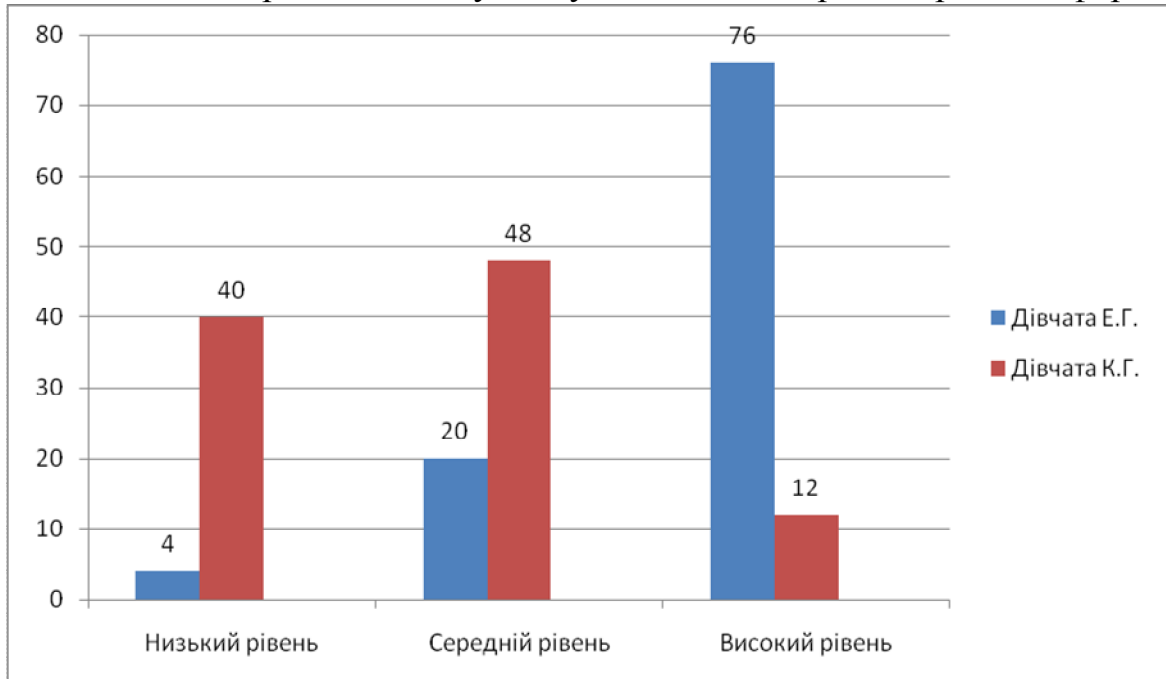

Рис. 1. Рівні сформованості гендерної вихованості в групах дівчаток, (%)

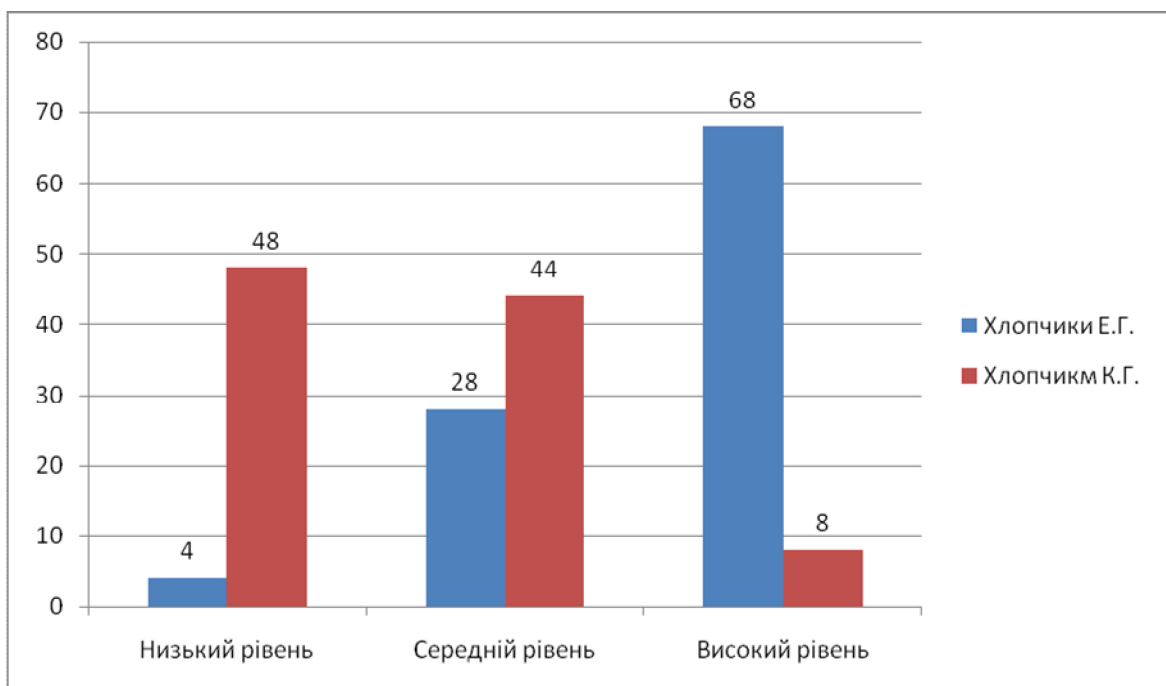

Рис. 2. Рівні сформованості гендерної вихованості в групах хлопчиків, (%)

гендерної вихованості характеризуються достатнім обсягом знань і уявлень про себе як представника певної статі, про свою роль, поведінку, якості; розуміють і диференціюють поняття «хлопчик/дівчинка»; «чоловік/жінка»; орієнтуються в понятті «сім'я», сімейних ролях батька, матері; усвідомлюють себе як особу певної статі, орієнтуються на відповідну стать, значущого дорослого; мають стійкий

інтерес до протилежної статі. У цих школярів сформовано емоційно-позитивне ставлення до себе, як до певної статі, до властивих гендеру стереотипів, до соціальної ролі в сьогоденні та майбутньому; до зовнішніх ознак, інтересів, особливостей поведінки, а також до виконання в майбутньому сімейних ролей; сформовано позитивне ставлення до однолітків різної статі. Поведінка відповідає ціннісним гендерним стереотипним характеристикам.

Отримані результати є достовірними і дають підставу вважати, що розроблені педагогічні умови гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку є ефективними, поставлені завдання виконано, мети досягнуто.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано розв'язання наукової проблеми гендерного виховання молодших школярів дитячих будинків, що виявилось у такому:

1. Аналіз стану проблеми гендерної ідентифікації в процесі соціалізації молодших школярів у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях засвідчив, що гендерна соціалізація молодших школярів дитячих будинків відбувається у штучно створених закритих виховних умовах дитячих будинків і тому носить специфічний характер. Механізми розвитку гендерної ідентичності у дітей із дитячого будинку відрізняється від гендерної ідентичності у дітей, які зростають у сім'ях. Ця відмінність детермінована умовами дитячого будинку, де відбувається формування особистості дітей і які не сприяють виробленню й адекватній демонстрації фемінних і маскулінних якостей відповідно до статі. У наступній соціалізації несформована гендерна ідентичність детермінує низьку готовність до самостійного життя і спричиняє негативний вплив на процес навчальної, сімейної, професійної адаптації, що потребує раціональної психолого-педагогічної корекції.

2. З'ясовано, що гендерне виховання – це сучасний напрямок методики виховної діяльності педагога, який шляхом сприятливої соціалізації дозволяє сформуванню у дитини стійке поняття власної статі. Гендерне виховання передбачає цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування в них егалітарних цінностей, поваги до особистості, незалежно від статі, розвитку індивідуальних якостей і здібностей задля їх самореалізації, оволодіння навичками толерантної поведінки з метою побудови громадянського суспільства. Гендерне виховання передбачає також відмову від сексизму, пом'якшення гендерних стереотипів, формування досвіду взаємодії між статями на засадах гендерної рівності, недопустимість протиставлення за статевою ознакою в сім'ї, школі, будь-яких суспільних інститутах, створення рівних умов і можливостей для розвитку, самовдосконалення і самореалізації кожної особистості.

У дослідженні гендерне виховання молодших школярів дитячого будинку розглядається як цілеспрямований процес педагогічного супроводу життєдіяльності молодших школярів дитячого будинку, який полягає у сприянні накопиченню соціального досвіду виконання гендерних ролей, усвідомленні себе як представника певної статі з позицій морально-духовних цінностей. Результатом гендерного виховання є гендерна вихованість молодшого школяра дитячого будинку як

інтегрована якість особистості молодшого школяра дитячого будинку, яка в узагальненій формі відображає сформованість сукупності соціальних та особистісних уявлень і досвіду у виконанні гендерних ролей на основі емпатії, самості та взаємоповаги.

Визначено структурні компоненти гендерної вихованості молодших школярів дитячого будинку, а саме: емоційно-ціннісний (позитивне ставлення дитини до себе як до особистості певної статі; ставлення до людей своєї і протилежної статі; розвиток здатності до емпатії і відкритості до почуттів інших людей; інтерес і потреба взаємодії та сумісної діяльності з представниками іншої статі; уявлення про ідеальний образ чоловіка та жінки; бажання відповідати еталонам жіночності чи мужності; когнітивно-операційний (уявлення про себе, своє тіло як людини певної статі, про атрибутивні, поведінкові, фемінні і маскуліні ознаки й якості, незворотність статі, про гендерні стереотипи своєї статі, гендерні ролі (чоловік-жінка, батько-мати; чоловічі та жіночі професії); сформованість понять про дружбу, любов, толерантність, норми етикету і хорошого тону у взаєминах з людьми різної статі; уявлення про перспективи свого розвитку як представника своєї статі; індивідуально-поведінковий (стійке виявлення соціально-адекватних жіночих/чоловічих якостей та способів поведінки в усіх сферах життєдіяльності (побутовій, трудовій, ігровій); уміння правильно обирати стратегію взаємодії з представниками своєї і протилежної статі; сформованість елементів культури взаємин людей різних статей).

3. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку, а саме: урахування особливостей гендерної соціалізації молодших школярів дитячого будинку; створення в дитячому будинку гендерно-освітнього середовища, орієнтованого на гендерне самопізнання молодших школярів; організація діяльності молодших школярів, спрямованої на засвоєння та виконання молодшими школярами гендерних ролей із позиції морально-духовного становлення особистості.

Здійснено експериментальну перевірку впливу педагогічних умов на формування гендерної вихованості молодших школярів дитячих будинків, аналіз результатів якого підтвердив їх правомірність і достатність. Порівняльний аналіз розподілу молодших школярів за рівнем сформованості гендерної вихованості до і після експерименту із застосуванням χ^2 -критерію Пірсона показав, що дівчатка експериментальної групи достовірно відрізняються від дівчаток контрольної групи за показниками більш високого рівня сформованості гендерної вихованості ($\chi^2=67,5$ $p=0,001$). У групі хлопчиків також виявлено статистично достовірні відмінності в розподілі за рівнем розвитку гендерної вихованості ($\chi^2=88,5$ $p=0,001$). Це дозволило стверджувати, що експериментальна робота довела емпіричну доцільність запропонованих педагогічних умов, як адекватних формуванню гендерної вихованості молодших школярів дитячих будинків.

4. Уточнено систему критеріїв: особистісний (характер ставлення до представників своєї і протилежної статі), знаннєвий (повнота і системність гендерних уявлень), діяльнісний (адекватність гендерної поведінки та постійність вибору її стратегії) з відповідними показниками, які було використано для

визначення рівнів сформованості гендерної вихованості молодших школярів дитячого будинку, а саме: високого, середнього, низького.

Проблема гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку цим дослідженням не вичерпується. Перспективними для подальшого наукового пошуку є питання про особливості підготовки педагогів до гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку, пошук оптимальних форм, методів і засобів гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку тощо.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дослідження:

1. Елисеєва Л. Г. Теоретико-методологические основы полоролевого воспитания детей младшего школьного возраста / Л. Г. Елисеєва // Вісн. Харківськ. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Валеологія: сучасність і майбутнє (Теорія та методика навчання фізичній культурі та основам здоров'я) : зб. наук. пр. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – № 1149. – Вип. 19. – С. 137 – 143.

2. Єлісеєва Л. Г. Гендерний підхід до навчання і виховання молодших школярів / Л. Г. Єлісеєва // Новий колегіум : наук.-інформ. журн. – Харків : ХНУРЕ, 2015. – № 3 (810). – С. 55 – 59.

3. Єлісеєва Л. Г. Гендерные и физиологические аспекты как важные составляющие в системе дошкольного и школьного образования детей из детского дома / Л. Г. Єлісеєва // Новий колегіум : наук.-інформ. журн. – Харків : ХНУРЕ, 2015. – № 4 (82). – С. 102 – 106.

4. Єлісеєва Л. Г. Статеве виховання і статева освіта / Л. Г. Єлісеєва // Вісн. Харківськ. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Валеологія: сучасність і майбутнє (Теорія та методика навчання фізичній культурі та основам здоров'я) : зб. наук. пр. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. – № 1139. – Вип. 18. – С. 117 – 120.

5. Єлісеєва Л. Г. Гендерне самовизначення особистості молодших школярів / Л. Г. Єлісеєва, Ю. Д. Бойчук // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. – Херсон : ХНТУ, 2015. – Вип. 1 (12). – Т. 3. – С. 34 – 37.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

6. Єлісеєва Л. Г. Вікова динаміка становлення психологічної статі дитини / Л. Г. Єлісеєва // «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук» : Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 25 – 26 березня 2016 р.) : зб. тез. – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. – С. 55 – 59.

7. Єлісеєва Л. Г. Гендерне виховання як проблема сучасної школи / Л. Г. Єлісеєва // Методологія сучасних наукових досліджень : XII наук.-практ. конф. мол. учених (Харків, 10 – 11 листопада 2015 р.) : матеріали конф. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2014. – С. 19 – 22.

8. Єлісеєва Л. Г. Формування репродуктивного здоров'я учнів як соціальна та педагогічна проблема / Л. Г. Єлісеєва // Педагогіка здоров'я : V Всеукр. наук.-практ.

конф., присвяч. 170-річчю з дня народження І. І. Мечникова (Харків, 15 травня 2015 р.) : зб. наук. пр. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. – С. 241 – 242.

АНОТАЦІЇ

Єлісеєва Л. Г. Гендерне виховання молодших школярів дитячого будинку. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія та методика виховання. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, МОН України. – Харків, 2016.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку.

У дисертації з'ясовано зміст та визначено структурні компоненти гендерної вихованості (емоційно-ціннісний, когнітивно-операційний, індивідуально-поведінковий). Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови гендерного виховання молодших школярів дитячого будинку (створення в дитячому будинку гендерного освітньо-виховного середовища, орієнтованого на гендерне самопізнання молодших школярів; організація діяльності молодших школярів, спрямованої на виконання молодшими школярами гендерних ролей із позиції морально-духовного становлення особистості). Уточнено критерії, показники і рівні гендерної вихованості молодших школярів дитячого будинку.

Ключові слова: гендер, гендерне виховання, гендерна вихованість, молодші школярі, дитячий будинок, педагогічні умови.

Елисеева Л. Г. Гендерное воспитание младших школьников детского дома. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, МОН Украины. – Харьков, 2016.

Диссертация является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы гендерного воспитания младших школьников детского дома.

В ходе теоретического анализа литературы по проблеме исследования установлено, что новое научное направление педагогики – гендерный подход – органично вплетается в гуманистическую концепцию современного образования. Внедрение гендерного подхода в образовательном процессе предполагает ориентированность на индивидуальность ребенка вне зависимости от типа гендера, формирование эгалитарных ценностей, гармонизацию взаимоотношений полов на принципах равноправия и взаимоуважения, эмоциональный гендерный комфорт в обучении, активизацию проявления идентичности в структуре полоролевого взаимодействия в школе. В данном контексте одной из главных задач педагогического взаимодействия определено целенаправленное формирование гендерной идентичности школьников на основе гендерного подхода в педагогике с ориентацией на его гуманистический потенциал.

Использование междисциплинарного анализа интерпретации понятия «гендерная идентичность» позволило рассматривать ее как базовый компонент социально обусловленного целостного развития личности, внутренняя

динамическая структура которого детерминирует самосознание субъекта и определяет особую систему представлений о себе и своей социально-половой роли. Опираясь на психолого-педагогические исследования проблемы гендерной идентичности в онтогенезе, младший школьный возраст был установлен значимым для формирования изучаемого компонента личности.

Осознание половой принадлежности личности происходит на протяжении всего «детского» этапа онтогенеза. Этот процесс не заканчивается и с наступлением взрослости. Для процесса тендерной идентификации младшего школьника большое значение имеет его взаимодействие со взрослыми. Они являются для ребенка главным источником информации о себе, помогают ему осознать и собственную половую принадлежность. В процессе гендерной идентификации ребенка ведущее значение имеет семья. Каждый из родителей несет ценностные ориентации своего пола.

При изучении специфики гендерной идентификации младших школьников, которые воспитываются в условиях детских домов, установлено, что сиротство разрушает эмоциональные связи ребенка с социальной средой, миром взрослых и сверстников. Отсутствие позитивного образца отношений в системах «родитель – родитель», «ребенок – родитель» приводит детей-сирот к смещению ценностных ориентаций, осложняет строительство собственной семьи или вынуждает копировать негативный родительский опыт.

Гендерная теория предопределяет исследование гендерного воспитания как ведущего процесса формирования механизмов создания категорий мужественности и женственности, а также определяет его основные направления. Гендерное воспитание – это не только овладение гендерными знаниями, но и формирование менталитета, эгалитарного по своей сути; обеспечение поведения, основанного на принципе равных прав и возможностей для представителей обоего пола. В работе гендерное воспитание младших школьников детского дома определено как целенаправленный процесс педагогического сопровождения жизнедеятельности младшего школьника, заключающийся в содействии накоплению социального опыта выполнения гендерных ролей, осознания себя как представителя определенного пола с позиции духовно-нравственных ценностей. Гендерная воспитанность младших школьников детского дома понимается как интегративное качество личности, в обобщенной форме отражающее систему социальных, личностных представлений и опыта в выполнении гендерных ролей на основе эмпатии, самоуважения, взаимоуважения.

В структуре гендерной воспитанности младших школьников детского дома выделены следующие компоненты: эмоционально-ценностный, когнитивно-операционный и индивидуально-поведенческий. Для оценки уровня сформированности гендерной воспитанности младших школьников детского дома уточнены критерии с показателями (личностный, знаниевый, деятельностный) и уровни (высокий, средний, низкий).

В диссертации научно обоснованы и экспериментально проверены педагогические условия гендерного воспитания младших школьников детского дома, а именно: учет особенностей гендерной социализации младших школьников детского дома; создание в детском доме гендерно-образовательной

среды, ориентированной на гендерное самопознание младших школьников; организация деятельности младших школьников, направленной на выполнение младшими школьниками гендерных ролей с позиции морально-духовного становления личности. Реализация педагогических условий гендерного воспитания была нацелена на гендерное осознание, обогащение представлений о гендере и проявление гендерного поведения у младших школьников детского дома. Для этого был использован комплекс форм, методов и средств учебно-воспитательной работы – дифференцированные занятия, экскурсии, сюжетно-ролевые игры, общение, трудовая деятельность, проведение конкурсов, праздников и прочее.

Сравнительный анализ распределения младших школьников по уровню сформированности гендерной воспитанности до и после эксперимента с использованием хи-квадрат критерия Пирсона показал, что девочки экспериментальной группы достоверно отличаются от девочек контрольной группы и имеют более высокий уровень сформированности гендерной воспитанности ($\chi^2=67,5$ $p=0,001$). В группе мальчиков также выявлены статистически достоверные отличия в распределении по уровню сформированности гендерной воспитанности ($\chi^2=88,5$ $p=0,001$). Учитывая, что группы были эквивалентны по исходному уровню сформированности гендерной воспитанности, выявленные различия позволяют утверждать, что экспериментальная работа доказала эмпирическую состоятельность предложенных нами педагогических условий, как адекватных для гендерного воспитания младших школьников в условиях детского дома.

Ключевые слова: гендер, гендерное воспитание, гендерная воспитанность, младшие школьники, детский дом, педагогические условия.

Yelisieieva L. G. Gender education of junior schoolchildren in an orphanage. – Manuscript.

Thesis for a PhD degree in Pedagogical Sciences, speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2016.

The thesis deals with a theoretical and experimental research into the problem of gender education of junior schoolchildren in an orphanage.

The thesis defines the content and structural components of gender manners (emotional value, cognitive-operational, individual and behavioral) of junior schoolchildren in an orphanage. The thesis provides theoretical grounds for pedagogical conditions of gender education of junior schoolchildren in an orphanage and verifies them experimentally (the creation of gender educational environment in an orphanage oriented to gender self-knowledge of junior schoolchildren; the organization of junior schoolchildren's activities aimed at fulfillment of gender roles by junior schoolchildren from the point of view of moral and spiritual individual's formation). The thesis specifies criteria, indicators and levels of gender manners of junior schoolchildren in an orphanage.

Keywords: gender, gender education, gender manners, junior schoolchildren, orphanage, pedagogical conditions.